

Maria Wojtak

Analiza gatunków prasowych : zręby teorii i elementy praktyki

---

Media, Kultura, Społeczeństwo nr 1, 29-39

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA WOJTAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

maria.wojtak@neostrada.pl

ANALIZA GATUNKÓW PRASOWYCH. ZRĘBY TEORII I ELEMENTY DYDAKTYKI

Teoria gatunków prasowych jest zakorzeniona przede wszystkim w literaturoznawstwie. Wciąż pojawiają się nowe opracowania, w których zestawia się prasowość i literackość, w tak zarysowanej opozycji poszukując możliwości dyferencjalnej charakterystyki piśmiennictwa prasowego (por. Furman i in. 2000: 17–20). Zaslugi literaturoznawczej genologii dla badań prasoznawczych są niezbywalne. Koncepcje wypracowane przez literaturoznawców pomogły badaczom prasy znaleźć narzędzia analizy i interpretacji różnorodnych typów wypowiedzi dziennikarskich publikowanych na łamach prasy. Wiele gatunków prasowych ma literacką genezę.

W tak wyprofilowanych badaniach zwracano uwagę przede wszystkim na różnice między informacją i publicystyką oraz starano się określić (wykryształizowane) gatunki przypisać do wspomnianych klas rodzajowych oraz znaleźć ich wyróżniki na tle innych rodzajów piśmiennictwa¹. Zaznaczano jednak, że

Znamienne dla poszczególnych gatunków dziennikarskich zespoły wyróżniających je cech mogą realizować się w konkretnych publikacjach w pełni lub tylko częściowo (Maziarski 1976a: 89).

Zarówno definicje gatunków, jak i ich charakterystyki zmierzały do wyodrębnienia cech wyróżniających określony gatunek, rzadko przy tym dbano o kategoryzowanie owych wyróżników. W definicjach skupiano się na funkcjonalnych aspektach wypowiedzi, co dobrze ilustruje następujące dookreślenie **komentarza**:

Gatunek dziennikarski prezentowany w prasie, radiu i telewizji. Publikacje należące do tego gatunku interpretują i oceniają aktualne wydarzenia i fakty polityczne, gospodarcze, kulturalne i in., wyjaśniają ich tło oraz przyczyny, z wyraźnie zaznaczonym zamiarem opiniotwórczym (Maziarski 1976b: 120).

---

¹ Zgodnie z ustaleniami Jacka Maziarskiego „zespół gatunków dziennikarskich daje się wyodrębnić w opozycji do gatunków literatury i sztuki, nauki, dydaktyki, rozrywki i reklamy”. Por. Maziarski 1976a: 89.

Testem służącym dookreślaniu cech dyferencjalnych stawała się ponadto procedura porównania. Szukano gatunku o zbliżonym obciążeniu funkcjonalnym i próbowano scharakteryzować obie formy gatunkowe, wyodrębniając katalog podobieństw i różnic (por.: Rejter 2001: 358–367; 2002: 313–326)². W przypadku komentarza tłem porównawczym był artykuł. Komentarzowi dało się dzięki temu przypisać dążenie do zwięzłości, tendencję aktualizującą oraz węższy zakres tematyczny (przedstawianie określonych problemów w jednym aspekcie) (zob. Maziarski 1976b: 120). Wyróżniki gatunku miały więc status cech relacyjnych, a ich konstelacja ukonkretniała się w odniesieniu do gatunków poddanych procedurze porównania. Nie wszystkie tak wydobyte cechy były uwzględniane w analizach kolejnych gatunków. Ponieważ zestawiano gatunki spokrewnione funkcjonalnie, cech specyfikujących doszukiwano się z reguły w problematyce oraz sposobach jej językowego czy też stylistycznego ujęcia.

Problemem istotnym dla tak zorientowanych badań była też dyferencjacja genologiczna. Koncentrowano się na układach taksonomicznych, grupując gatunki w klasy rodzajowe (informacja, publicystyka oraz gatunki mieszane), wyodrębniając w ich obrębie gatunki i poszukując form z poziomów stratyfikacji niższych niż piętro gatunkowe. Podstawowe kłopoty wiązały się z tym, że rozpatrywano wewnętrzną dyferencjację w odniesieniu do poszczególnych gatunków, stosując różne kryteria: tematyczne, funkcjonalne, językowo-stylistyczne.

Kolejną cechą tak zorientowanych opisów stanowiło mieszanie perspektywy warsztatowej, obejmującej opis norm gatunkowych i zasad tworzenia tekstów lub ich wyróżnionych części (na przykład tytułów czy lidów bądź innych ważnych akapitów), z badaniem rezultatów dziennikarskiej twórczości³.

Badania te zaowocowały licznymi studiami i rozprawami odnoszącymi się do poszczególnych gatunków lub opracowaniami o szerszym zakresie, które są z pożytkiem dla adeptów dziennikarstwa wyzyskiwane w dydaktyce⁴.

Podstawą mojego programu dydaktycznego czynię jednak nie tylko wymienione publikacje. Jego zaplecze teoretyczne jest nieco inaczej skonfigurowane⁵. O programie tym piszę w niniejszym artykule po to, aby się podzielić własnymi doświadczeniami dydaktycznymi z adeptami dydaktyki uniwersyteckiej oraz studentami. Zależy mi przede wszystkim na tym, by pokazać sposoby aplikacji określonej teorii w praktyce dydaktycznej. Ani teoria, ani praktyka nie zostaną tu jednak przedstawione w sposób wyczerpujący. W ramach konkretnej realizacji proporcje między wymienionymi składnikami dydaktycznych treści zmieniają się stosownie do potrzeb studentów.

² Autor porównuje felieton z reportażem i szkicem fizjologicznym.

³ Niejednokrotnie były to charakterystyki twórczości publicystycznej jednego twórcy lub kilku konkretnych publicystów. Por. dla przykładu: Stasiński 1982, Bauer 2001.

⁴ Istotnymi walorami poznawczymi i dydaktycznymi odznaczają się między innymi następujące publikacje: Maślanka 1976; Fras 1999; Bauer, Chudziński 2000; Niczyperowicz 2001; Pisarek 2002, Furman i in. 2000.

⁵ Szczegóły przedstawiam w osobnej książce oraz kilku artykułach poświęconych gatunkom użytkowym i wybranym gatunkom prasowym. Por. Wojtak 2004a.

Punktem wyjścia ogólnie zarysowywanej teorii jest pojęcie **gatunku wypowiedzi**, osadzone w koncepcji Bachtinowskiej i nurcie teoretycznym, który stanowi jej kontynuację. Podstawowa teza funkcjonująca w ramach tej teorii głosi, jak wiadomo, że kwalifikacja gatunkowa przysługuje każdej wypowiedzi, choć nie każda realizuje reguły gatunku w jednakowym stopniu. **Wzorce gatunkowe**, na które składają się, w proponowanym przeze mnie ujęciu, typowe dla gatunku modele strukturalne, zbiór wyznaczników pragmatycznych, charakterystyczna dla gatunku problematyka i sposób jej ujmowania oraz wyznaczniki stylistyczne, mają zróżnicowany status. Mogą być stosunkowo precyzyjnie i rygorystycznie dookreślone lub funkcjonować jako rezultat praktyki komunikacyjnej (uzusu) – by przypomnieć jedynie skrajne możliwości.

Wzorce gatunków prasowych mają charakter elastyczny (normatywno-uzualny). Zawodową kompetencję komunikacyjną adeptów dziennikarstwa mogą uzyskiwać zarówno poprzez ćwiczenia warsztatowe (redagowanie tekstów według pewnych przepisów), jak i przyglądanie się rezultatom twórczej aktywności znawców dziennikarskiego rzemiosła oraz wybitnych publicystów. W przedstawianym artykule nawiązywać będę do tej drugiej perspektywy, gdyż traktuje on o podstawowych założeniach **analizy gatunków prasowych**.

W związku z tym, w obrębie teorii, którą prezentuję studentom, znajdują się rozważania dotyczące istoty gatunku, przede wszystkim jednak pojęcie wzorca gatunkowego i jego aspektów (Wojtak 2004a: 16–17). Dla doskonalenia dziennikarskich umiejętności ważne jest także wskazanie **sygnałów gatunkowych**, a więc takich składników wzorca (ukonkretnionych w tekstach), które pozwalają wstępnie identyfikować określony gatunek (tamże: 17). Z mojej praktyki dydaktycznej wynika, że to zagadnienie istotne z dwóch powodów:

1. adeptów dziennikarstwa zdobywają, w trakcie odpowiednio zaprojektowanych ćwiczeń, umiejętności redagowania wybranych składników tekstów i budują własną świadomość gatunkową, ucząc się rozpoznawać gatunki, a więc także wstępnie je charakteryzować;
2. wspomniane ćwiczenia pozwalają spojrzeć na rezultaty dziennikarskiej twórczości od strony odbiorcy, a także wpisać realizację konkretnych gatunków w określony model komunikacyjny, narzucany zwykle przez redakcję (por. Wojtak 2003a: 9–10).

Kolejnym zagadnieniem, które traktować można jako kluczowe dla dydaktyki, jest kwestia wariantywności wzorca gatunkowego. Przyjmuję, na podstawie wieloaspektowych badań empirycznych, że zbiór wariantów wzorca obejmuje: **wzorec kanoniczny** (najbardziej trwałe i decydujący o tożsamości gatunku), **wzorce alternacyjne**, które są przede wszystkim rezultatem określonego zbioru przekształceń wzorca kanonicznego (początkiem przeobrażeń są na ogół modyfikacje strukturalne), **wzorce adaptacyjne**, czyli typowe dla danego gatunku sposoby przyswajania konwencji innych gatunków.

Wiedza o gatunkach powinna obejmować w związku z tym następujące zagadnienia:

1. zbiór wariantów wzorca dla określonego gatunku, nie wszystkie gatunki wykształciły bowiem pełną gamę wariantów;

2. zakres alternacyjnych lub adaptacyjnych przekształceń utrwalony już w praktyce komunikacyjnej w odniesieniu do konkretnego gatunku;
3. możliwości twórczych odchyłeń od mniej lub bardziej elastycznych reguł wzorca;
4. proporcje między liczbą realizacji poszczególnych wariantów wzorca, czyli praktyka komunikacyjna i kształtująca ją tendencje.

W ten sposób można dookreślić skalę paradoksów gatunku (Wojtak 2004a: 20). Dla adeptów dziennikarstwa problem to o tyle ważny, że pozwala właściwie ocenić możliwości językowych zachowań kreatywnych. Dookreślenie zbioru wariantów wzorca i zakresów paradoksów gatunkowych stać się może podstawą odpowiedzialnie formułowanych sądów o przeobrażeniach gatunku i krystalizowaniu się odmian gatunkowych.

Dane, które przynosi tak sprofilowana analiza gatunków prasowych, mogą posłużyć także do budowania refleksji nad relacjami międzygatunkowymi. Nie uznaję bowiem, że opis relacji taksonomicznych, o których już wspominałam, można potraktować jako wyczerpujące ujęcie problemu. Upraszczając nieco zagadnienie i odsyłając do szerszego opracowania (Wojtak 2004a: 305), nadmienię tylko, że układ taksonomiczny w moim ujęciu obejmuje:

1. piętro rodzajowe (tworzą je gatunki prasowe, radiowe i telewizyjne);
2. piętro podrodzajów (w przypadku gatunków prasowych tworzone przez gatunki informacyjne, poruszone i mieszane, publicystyczne oraz gatunki pograniczne bliskie naukowemu i literackim);
3. piętro gatunkowe;
4. piętro odmian gatunkowych;
5. piętro pododmian.

W odniesieniu do poszczególnych gatunków układy stratyfikacyjne rysują się w odmienny sposób.

Gatunki prasowe można ponadto łączyć w klasy genologicznych form pokrewnych. O ich odniesieniach wzajemnych decydują też relacje derywacyjne oraz partytywne, a dynamikę odmian gatunkowych współtworzą odniesienia decydujące o kształcie pola gatunkowego (Wojtak 2004a: *passim*). Warunki komunikacyjnego funkcjonowania sprawiają, że wybrane gatunki współwystępują tworząc kolekcje, a także układy kolażowe (por.: Wojtak 2003b: 259–278; Wojtak 2003a: 9–27).

Relacje między gatunkami można pokazać w praktyce dydaktycznej w końcowych partiach zajęć lub w formie wykładowej w ramach prezentacji zrębów teorii. Lepsza jest jednak chyba droga pierwsza. Tok dydaktyczny powinien bowiem najpierw zawierać prezentację konwencji gatunkowych poszczególnych typów wypowiedzi dziennikarskich drukowanych na łamach prasy. Obraz gatunku, czy, jak by powiedziała Olga Kryłowa, „portret gatunku”, powinien zawierać uwagi na temat statusu wzorca, zbioru jego wariantów oraz stopnia wykryształizowania odmian gatunkowych, gdyż to ułatwia rozpoznanie sposobów realizacji konwencji gatunkowych w konkretnych wypowiedziach.

Można oczywiście wybrać inną drogę, wychodząc od analiz konkretnych tekstów.

W określonym miejscu toku dydaktycznego powinny się jednak pojawić kwestie ogólnejsze, czyli syntetyzujące omówienie konwencji gatunkowych dla poszczególnych gatunków.

Większość **gatunków informacyjnych** wykształciła trzy zasadnicze, wymieniane już warianty wzorca. Cechą wyróżniającą warianty kanoniczne jest niska częstość realizacji. W odniesieniu do niektórych gatunków warianty adaptacyjne z kolei są słabo zarysowane, traktowane marginalnie, bardzo rzadko realizowane. Obserwacja ta odnosi się zwłaszcza do wzmianek, notatek i wiadomości. **Zapowiedź** – gatunek obecnie niezwykle dynamiczny i stale modyfikujący swe warianty – wykształciła inne prawidłowości. Zapowiedź autonomiczna stopniowo utrwała własne konwencje, wyzwalając się zarówno spod dyktatu komunikatów reklamowych, jak i prawidłowości charakterystycznych dla zwykłego spisu treści (Wojtak 2004a: 115–118). Zapowiedź nawiązująca do wzorca gatunkowego innej wypowiedzi prasowej, czyli w mojej nomenklaturze – nieautonomiczna, może powielać schematy wzorca kanonicznego lub innych jego wariantów typowych dla danego gatunku (tamże: 101–115).

Gatunkiem wyłącznie adaptacyjnym jest **sylwetka**. Wykształciły się przy tym jej odmiany, w których w różnorodny sposób krzyżują się konwencje wielu prasowych gatunków dziennikarskich (notatki, artykułu, reportaży, wywiadu, rzadziej felietonu) z regułami typowymi dla wybranych gatunków biograficznych (najczęściej biogramu i życiorysu) (tamże: 120–165; Wojtak 2003b: 259–278).

Osobliwe na tym tle konwencje wykrystalizowały się w odniesieniu do gatunków publicystycznych. **Komentarz**, dla przykładu, funkcjonuje w kilku odmianach, spośród których miejsce najważniejsze we współczesnej prasie zajmuje komentarz autonomiczny oparty na argumentacji lub strukturze opisowo-oceniającej. Stylistyczne zróżnicowanie tego gatunku wiąże się z istnieniem komentarzy pośrednich, które trzeba w świetle prezentowanej tu teorii traktować jako adaptacyjne formy gatunku, zapożyczające z gatunków macierzystych nie tylko modele strukturalne, ale sposoby kodowania intencji oraz kształtowania stylistycznego składnika wzorca gatunkowego (zob.: Wojtak 2002b: 372–386; Wojtak 2004a: 166–201).

Felieton dopuszcza dużą swobodę twórcy, który jest praktycznie suwerenny w swych decyzjach odnoszących się do wyboru kształtu wypowiedzi. W twórczości określonych felietonistów można jednak zauważyć wyraźnie się rysujące tendencje stylizacyjne, powtarzalność tematów, konsekwencję w sposobie widzenia świata, dominację określonych środków stylistycznych oraz sposobów oddziaływania na odbiorców (Wojtak 2004a: 218–236). Uwzględniając podstawowe aspekty wzorca, da się ponadto scharakteryzować określone tendencje w zakresie kształtowania struktury (podział na akapity, relacje między akapitami, odniesienia między tytułem a korpusem), realizowania perswazyjnych intencji i zakresów wielostylowości w felietonistyce różnych publicystów.

Reportaż funkcjonuje w dwu podstawowych odmianach – fabularnej i problemowej. Skalę zróżnicowań, jak pokazują moje analizy, powiększa jednak zasada zderzania punktów widzenia i perspektyw oglądu przedstawianego świata oraz reguła relewancji środków stylistycznych, która jest jedną z prawidłowości tworzących tzw. pakt faktograficzny (tamże: 268–303).

W przypadku **wywiadu** dostrzec można jeszcze inne prawidłowości. W obrębie struktury ważne są napięcia między organizacją dialogu typową dla rozmów potocznych a porządkiem charakterystycznym dla tekstu pisanego (odpowiednio zredagowanego). Nie mniej istotne wydają się sprzeczności związane z podwójnym układem komunikacyjnym – interakcją twarzą w twarz (choć nie zawsze w ten sposób przygotowywany jest pierwotny wywiad), a wtórnym układem komunikacyjnym, w jakim funkcjonuje wywiad wydrukowany w prasie. Kształt większości współczesnych wywiadów jest ponadto uwarunkowany odzwierciedlaniem się w ich strukturze określonych procesów adaptacyjnych i specjalnych zabiegów, które zewnętrznie, a więc w obrębie ramy tekstowej, upodabniają wywiad do wiadomości czy artykułu.

Uogólniając dotychczasowe rozważania, mogę deklorować, że wśród zagadnień, które należałoby uwzględnić w modelu dydaktycznym odnoszącym się do analizy gatunków prasowych, warto umieścić:

1. Zręby teorii (przedstawione wyżej). Sposób ich prezentacji może być różny. Z pewnością w formę pogadanki trzeba ująć wstępne dookreślenie takich pojęć, jak: gatunek wypowiedzi, wzorzec gatunkowy, składniki wzorca, warianty wzorca, paradoksy gatunku, relacje gatunek – tekst. Dostępne lektury nie zawierają bowiem refleksji na temat filologicznej (a właściwie lingwistycznej) teorii gatunku.
2. Analizę sygnałów gatunkowych, a więc:
  - a) tytułu (w odniesieniu do wszystkich gatunków);
  - b) lidu przy okazji analizy wiadomości, adaptacyjnych odmian felietonu, reportażu i wywiadu;
  - c) akapitu końcowego z wypukleniem różnic w odniesieniu do gatunków informacyjnych i publicystycznych oraz wskazaniem nowych tendencji w sposobie traktowania tego segmentu we współczesnych realizacjach gatunków informacyjnych (por.: Fras 1999: 65–66; Wojtak 2004a: *passim*).
3. Analizę struktury wypowiedzi prasowych, która obejmuje: liczbę i charakter segmentów, układy kompozycyjne, funkcje segmentów, ich status:
  - a) w obrębie wzorca gatunkowego,
  - b) w aspekcie komunikacyjnym z uwzględnieniem stopnia autonomizacji komunikacyjnej i sposobu pełnienia wyspecjalizowanych funkcji.W analizach należy zwrócić uwagę na paradoksy dotyczące zasad funkcjonowania sygnałów gatunkowych – na przykład tytuł może być interpretowany jako trwały składnik wzorca gatunkowego oraz realizujących go tekstów, a także samodzielny komunikat wchodzący w określone relacje z tekstem właściwym (korpusem, jak się mówi w prasoznawstwie) oraz innymi tekstami. Problematyka ta będzie jeszcze nieco poszerzona w końcowych partiach artykułu.
4. Odtwarzanie konwencji gatunkowych w odniesieniu do poszczególnych form wypowiedzi dziennikarskich.
5. Rozpoznawanie gatunków wypowiedzi w ich konkretnych realizacjach.
6. Układ gatunków w obrębie gazety czy czasopisma – zwłaszcza kształt pierwszej strony (por. Wojtak 2006: 37–47).

7. Analizę konkretnych wypowiedzi i opis sposobu odzwierciedlania się w nich określonych konwencji gatunkowych. Możliwa jest też charakterystyka zwyczajów redakcyjnych konkretnych gazet (por. Wojtak 2002a: 35–52) oraz, w przypadku publicystyki, sposobu odzwierciedlania się konwencji gatunkowych w twórczości konkretnego publicysty⁶.

Jest to program ramowy, obliczony na 30 godzin zajęć dydaktycznych, bez rozstrzygnięcia ich formy. Rysują się bowiem w tym zakresie dwie opcje: krótki wykład poprzedzający serię konwersatoriów lub wyłącznie konwersatoria.

W niniejszym opracowaniu brak miejsca na prezentację rodzajów ćwiczeń stosowanych w mojej praktyce dydaktycznej. Dopelnieniem przedstawionych już wątków teoretycznych i dydaktycznych o ogólnym charakterze niech będzie zatem jedna kwestia szczegółowa: tytuły tekstów prasowych, status inicjalnego składnika ramy tekstowej, możliwości analizy i interpretacji, czyli zręby teorii, oraz informacje o ćwiczeniach doskonalących bierną i czynną kompetencję (sprawność) adeptów dziennikarstwa w zakresie redagowania tytułów⁷.

Tytułom poświęcono wiele miejsca w refleksji literaturoznawczej, lingwistycznej, a także prasoznawczej⁸. W zależności od punktu widzenia, celów analiz, a także opcji metodologicznej przypisuje się im różnicowany status. Tytuły są interpretowane w kategoriach onomastycznych jako ideonimy (por. Gajda 1987: 81, za: Pisarek 1967). Tekstologia postrzega tytuł wieloaspektowo, przypisując mu rolę delimitatora (inicjalnego składnika ramy tekstowej), status metatekstu, a więc tekstu o tekście, oraz paratekstu, czyli ważnego składnika otoczenia tekstu właściwego.

Analizy bogatego i różnicowanego pod względem genologicznym zbioru wypowiedzi prasowych pozwalają mi wysuwać hipotezę, że tytuły tego rodzaju tekstów da się interpretować w kategoriach genologicznych. W funkcjonowaniu tytułów tekstów prasowych dostrzec można bowiem następujący paradoks: z jednej strony są one ściśle powiązane z tekstem, z drugiej zaś mogą funkcjonować jako samodzielne komunikaty – tak są kształtowane i tak są odbierane. Podlegają zatem zarówno procesom autonomizacji (swoistej emancypacji), jak i gatunkowej determinacji. Ową determinację da się postrzegać jako proces odnoszący się do poszczególnych gatunków i widzieć to, że każdy wzorzec gatunkowy zawiera (mniej lub bardziej elastyczne) normy dotyczące sposobu kształtowania tytułów. Można też jednak mówić o uwarunkowaniach bardziej ogólnych – na poziomie dyskursu. Pozwala to wstępnie (przede wszystkim dla celów dydaktycznych) wyodrębnić dwie klasy tytułów:

1. tytuły autonomiczne (niezdeteminowane gatunkowo):
  - a) w wersji informacyjnej (kanonicznej),
  - b) w wersji informacyjno-interpretującej (alternacyjnej lub adaptacyjnej, czyli stylizowanej);

⁶ Zob. dla przykładu analizę komentarzy Józefy Hennelowej lub felietonistyki Joanny Szczepkowskiej w: Wojtak 2004a: 184–188, 218–236.

⁷ Pomijam kwestie terminologiczne i zakres stosowania określeń: **tytuł**, **nagłówek**. W ramach zajęć kwestię tę można oczywiście uwzględnić.

⁸ Odpowiednie wskazówki znaleźć można w: Wojtak 2004a: passim.

2. tytuły nieautonomiczne (zdeteminowane gatunkowo): felietonowe, reportażowe, typowe dla wywiadu.

Powyzsza typologia odnosi się do prasy współczesnej. Obserwować można w niej bowiem osłabienie związku kształtu tytułu z informacyjnym lub publicystycznym charakterem wypowiedzi. Tytuły tekstów prasowych nabierają charakteru interakcyjnego. Znika jednak lub jest tuszowane parenetyczne przesłanie tytułów i ich związek ze sloganami politycznymi (propagandowymi), ujawnia się natomiast pokrewieństwo z konwencją reklamową i pojawia zaproszenie do dialogu, a także zabawy, czytelnik jest wciągany w określoną komunikacyjną grę (por. Wojtak 2004a: 22 i nast.)⁹.

Biorąc pod uwagę reguły odbioru, a także zasady budowy tekstów, rozróżniam gry tytułu z tekstem i gry z czytelnikiem. Gry z tekstem oznaczają respektowanie lub przekraczanie konwencji gatunkowych, a więc także stylistyczne harmonizowanie lub wyzyskiwanie stylistycznych niezborności w relacjach z tekstem głównym (do czego jeszcze wróć). Gry z czytelnikiem ukonkretniają się za pośrednictwem różnorodnych zjawisk językowych i tekstowych. Dlatego wyodrębniam¹⁰:

1. Gry formą graficzną (użycie nawiasu dla zwiększenia liczby płaszczyzn komunikacyjnych i możliwości interpretacji tytułu; wyróżnienie graficzne skrótowca z wyrazu, w którym pojawia się tworząca go kombinacja liter; tendencyjne rozwiązywanie skrótowca, użycie symboli komputerowych itd.), na przykład: *Sędziowie na (lap)topie* (GW 8.04.2004)¹¹ (**laptop** i **na topie**), *Szał proooo(emocji)* (GW 10–11.01.2004) (**promocji** i **emocji**), *Szukajcie, a (nie) znajdziecie* (GW 5–6.07.2003), *Handel ich (nie) podzieli?* (GW 15.05.2003), *O Wilgu mowa* (GW 18.07.2003)¹², *Jajo(głowy) wie, co robi* (GW 7.10.2002 – zagadkowość tego tytułu osłabia się dzięki nadtytułowi: *Decyzje o tym, gdzie wytworzy się nasza głowa, nogi, brzuch i plecy zapadają w ludzkim zarodku wcześniej, niż sądzono*), *WWWilkowice.klasa* (GW 15.10.2002), *Bio(nie)porozumienie* (GW 9–10.08.2003), *TVP: To Very Poufne* (GW 28.08.2003), *Po „nie” PO* (GW 17–18.04.2004), *Kino B nie jest be* 17–18.06.2004); *Nie s(z)koda policjantów* (GW 23.02.2004 – o policjantach, którzy pomagali w ucieczce groźnemu przestępcy i przyjęli prezent: wartą 40 tys. zł nową skodę octavię).
2. Gry formą foniczną, a więc aliteracje, tautogramy, współbrzmienia rymowe, powtórzenia uruchamiające homonimiczną relację między nazwą własną i apelatywem itd.
3. Gry leksykalne, czyli okazjonalizmy i przekształcenia związków frazeologicznych: *Optimustycznie* (GW 25.11.2003 – optymistyczny wyrok w sprawie prezesa Optimusa), *Przerób materiałów kultwtórnych* (GW 24.11.2003), *Siećpospolita polska* (19.12.2003), *Lewoprzekrętni* (GW 27.06.2003), *Hiperła-*

⁹ Zob. wskazaną literaturę.

¹⁰ Liczne niecytowane tu przykłady można znaleźć w mojej książce: Wojtak 2004a: passim. Por. też: Wojtak 2002a: 44–46; Wojtak 2004b: 34–37.

¹¹ Skrót GW oznacza „Gazetę Wyborczą”.

¹² Dołączony do tej wiadomości lid wyjaśnia skąd tytuł: „*To jest moja strona. Wynocha!*” – tak wita gości w internecie Wilg, komiksowy superbohater, a raczej superfrustrat wymyślony przez braci Bartosza i Tomasza Minkiewiczów.

pa prezesa (GW 29.08.2003), *Jak mus to FUS* (GW 24.02.2004), *Masa rhombopteryx* (GW 18.07.2003)¹³, *Radiopat* (GW 11.10.2002), *Gombrfest* (GW 18.12.2003), a także użycie form potocznych i przekształcenia semantyczne (najczęściej metafory).

4. Gry formą syntaktyczną (na przykład tytuły o kształcie pytań).
5. Gry stylizacyjne (część z nich stanowi rezultat odniesień intertekstualnych) – najczęściej w formie aluzji: *Z polską szlachtą...* (GW 2–3.08.2003), *Piłkarz jaki jest, każdy widzi* (GW 8.08.2003), *Odejdź, wstydu oszczędź* (GW 8.08.2003); rzadziej w formie nawiązań do określonych odmian językowych lub gatunków tekstów¹⁴: *Zatankował, dokąd ruszy?* (GW 14–15.08.2003), *Zostanie? Odejdzie?* (GW 27.02.2003), *Wstyd? Wstyd!* (GW 30–31.08.2003), *Siedzieć! Sąd idzie* 21.08.2003), *Psiwo z psianką* (RZ 1.06.2001 – o festynie w skansenie kurpiowskim), *Kirzyć z Cikutem* (GW 2.08.2002 – stylizacja żargonowa). Atrakcyjność tytułu podnosi lid: „Łażę po łąpecku, bo bandužas zyskuje”. To nie jest fragment dadaistycznego poematu. Zdanie znaczy: Nie mów po rusku, bo baba rozumie. W ten sposób porozumiewali się biłgorajscy rzemieślnicy handlujący sitami w dalekich zakątkach Rosji. Dołączony do tekstu słowniczek sitarskiej gwary objaśnia, że *Cikut* znaczy ‘Żyd’, a *ki-rzyć* – ‘pić wódkę’.

Gatunkowa determinacja tytułów przejawia się, jak wspominałam, w zróżnicowany sposób. Ogólnie można powiedzieć, że panuje moda na modyfikowanie tytułów gatunków informacyjnych, gdyż w praktyce komunikacyjnej przeważają realizacje wzorców alternacyjnych. Modyfikacje tytułu informacyjnego mogą być bowiem interpretowane jako przejaw płytkich lub głębokich alternacji w obrębie wzmianki lub notatki. Tytuły z grą stylizacyjną są rzadkością w realizacjach tych gatunków wypowiedzi w prasie codziennej. O bogatej gamie modyfikacji można mówić dopiero w odniesieniu do wiadomości, czyli informacji pełnej, a więc tekstu trójskładnikowego, obejmującego tytuł, lid i wieloakapitowy korpus. Analizy pokazują, że adaptacyjne modyfikacje tytułu wiadomości nie pociągają za sobą analogicznych przekształceń pozostałych składników tekstu.

W odniesieniu do gatunków publicystycznych można sformułować następującą obserwację, która oddaje ogólne tendencje: w każdym z gatunków wykształciły się specjalne reguły kształtowania tytułów, nie zawsze jednak wskazówki normatywne pokrywają się z praktyką komunikacyjną. Dowodzą tego dla przykładu analizy tytułów komentarzy autonomicznych (Wojtak 2004a: 177–182) czy felietonów (tamże: 207–208). W klasycznym wywiadzie, z kolei, tytuł jest przytoczeniem wybranej wypowiedzi bohatera lub parafrazą takiego składnika tekstu. W alternacyjnych lub adaptacyjnych wersjach wywiadu tytuły nie odbiegają od charakterystycznych dla adaptowanych gatunków. Ponieważ najczęściej jest to wiadomość, więc realizuje się zasada wieloaspektowych przekształceń i gier. Analogiczne obserwacje można sformułować w odniesieniu do reportażu.

¹³ Oto fragment wiadomości tłumaczący ten zagadkowy tytuł: „*Masa*” to temat w sam raz na wakacje. Pasuje do urlopowego klimatu tak samo jak nieco dziś zapomniany potwór ze szkockiego jeziora Loch Ness – *Nessiteras rhombopteryx*.

¹⁴ Por. także przykłady cytowane w: Wojtak 2004a: 97–98.

W praktyce dydaktycznej wiedzę o sposobach kształtowania tytułów można spożytkować w rozmaity sposób. Ja stosuję zwykle ćwiczenia w rozpoznawaniu typów przekształceń w tytułach wypowiedzi reprezentujących różne gatunki. Studenci preferują jednak typ ćwiczeń, które przybierają formę konkursu z zawodowcami. Ćwiczenie polega na nadaniu tytułu określone mu tekstowi i porównaniu tak przygotowanych propozycji z tytułem autentycznym. Można też organizować rywalizację wewnątrz grupy ćwiczeniowej.

Tego typu ćwiczenia służą bogaceniu (w określonym zakresie) zarówno biernej kompetencji komunikacyjnej, jak i kompetencji czynnej adeptów dziennikarstwa.

Każdy z wymienionych składników programu rozpisuję na cykl realizujących go zagadnień teoretycznych i ćwiczeń ową teorię ilustrujących lub odtwarzających jej elementy, celem ćwiczeń z analizy gatunków prasowych czyniąc podnoszenie poziomu świadomości gatunkowej adeptów dziennikarstwa oraz kształtowanie wybranych umiejętności warsztatowych.

Bibliografia

- Bauer Z. (2001), *Antymedialny reportaż Ryszarda Kapuścińskiego*, PAP, Warszawa.
- Bauer Z., Chudziński E. (red.), (2000), *Dziennikarstwo i świat mediów*, Universitas, Kraków.
- Fras J. (1999), *Dziennikarski warsztat językowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Furman W., Kaliszewski A., Wolny-Zmorzyński K. (2000), *Gatunki dziennikarskie. Specyfika ich tworzenia i redagowania*, Wyższa Szkoła Zarządzania, Rzeszów.
- Gajda S. (1987), *Spoleczne determinacje nazw własnych (tytułów)*, „Socjolingwistyka” nr 6, Warszawa–Kraków, s. 79–89.
- Maślanka J. (red.), (1976), *Encyklopedia wiedzy o prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Maziarski J. (1976a), *Gatunki dziennikarskie*, [w:] Maślanka J. (red.), *Encyklopedia wiedzy o prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 89.
- Maziarski J. (1976b), *Komentarz*, [w:] Maślanka J. (red.), *Encyklopedia wiedzy o prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 120.
- Niczyperowicz A. (red.), (2001), *Dziennikarstwo od kuchni*, TS, Poznań.
- Pisarek W. (1967), *Tytuł utworu swoistą nazwą własną*, „Zeszyty Naukowe WSP w Katowicach. Prace Językoznawcze III”, Katowice, s. 67–81.
- Pisarek W. (2002), *Nowa retoryka dziennikarska*, Universitas, Kraków.
- Rejter A. (2001), *Styl i funkcja pogranicznych gatunków mowy (na przykładzie publicystyki)*, [w:] Witosz B. (red.), *Stylistyka a pragmatyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 358–367.
- Rejter A. (2002), *Szkic fizjologiczny i felieton – dwa typy gatunku prasowego (zagadnienie struktury i funkcji tekstu)*, [w:] Michalewski K. (red.), *Tekst w mediach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 313–326.

- Stasiński P. (1982), *Poetyka i pragmatyka felietonu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa.
- Wojtak M. (2002a), *Przejawy mody w sposobie kształtowania informacyjnych gatunków prasowych*, [w:] Wojtczuk K. (red.), *Moda jako problem lingwistyczny*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce, s. 35–52.
- Wojtak M. (2002b), *Wyznaczniki gatunkowe komentarza prasowego*, [w:] Michalewski K. (red.), *Tekst w mediach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 372–386.
- Wojtak M. (2003a), *Kolaże tekstowe jako forma komunikacji publicystycznej*, „*Studia Językoznawcze*”, t. 2: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin, s. 9–27.
- Wojtak M. (2003b), *Wyznaczniki gatunkowe sylwetki prasowej*, „*Stylistyka*”, XII, Opole, s. 259–278.
- Wojtak M. (2004a), *Gatunki prasowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wojtak M. (2004b), *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe*, [w:] Ostaszewska D. (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 29–39.
- Wojtak M. (2006), *Konfiguracja gatunkowa charakterystyczna dla pierwszej strony gazety*, [w:] I. Borkowski, A. Woźny (red.), *Nowe media – nowe w mediach*, t. 1: *W kulturze pierwszych stron*, Wrocław, s. 37–47.